

Lessuggestie voor het
basisonderwijs – groep 7 en 8 –
bij het jeugdboek **Opgejaagd**
van Lydia Rood

Woonwagens achter prikkeldraad

*– De vervolging van Sinti en Roma
in Nederland 1940-1945*

COLOFON

<i>Samenstelling en tekst</i>	Marijke Kortholt-Zwicker
<i>Adviezen</i>	Arnoud Berkepas (leerkracht) en leerlingen groep 8, OBS De Schuthoek te Zuidlaren Marcel Albers en Niels Cremer (leerkrachten) en leerlingen groep 7 en groep 8, OBS Walstraschool te Kropswolde
<i>Met dank aan</i>	De heer J. Weisz, Lydia Rood, Martine Letterie, Wilma van der Pennen, Uitgeverij Leopold
<i>Redactie</i>	Michiel Smit en Christel Tijen
<i>Vormgeving</i>	Maria Heikens, Groningen

© Herinneringscentrum Kamp Westerbork 2019

VOOR MEER INFORMATIE www.vergetenoorlog.nl

Opgejaagd maakt deel uit van de serie *Vergeten Oorlog* van Uitgeverij Leopold

Verantwoording

Verantwoording

Kamp Westerbork is het verhaal van de moord op 102.000 keer één mens: een moeder, een vader, een grootmoeder, een oom, een tante, een zus, een broer, een nichtje. Onder hen waren Sinti en Roma.

Weinig mensen weten dat Sinti en Roma een met Joden vergelijkbare vervolgingsgeschiedenis hebben. Geschat wordt dat er aan het begin van de Tweede Wereldoorlog 2.000 tot 2.500 Sinti en Roma in Nederland woonden. De meesten van hen wisten uit handen van de nazi's te blijven. Tenminste 245 mannen, vrouwen en kinderen werden echter opgesloten in het doorgangskamp Westerbork en van daaruit op transport gesteld naar het vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau. Slechts 30 mensen overleefden.

In de serie *Vergeten Oorlog* schreef Lydia Rood het boek *Opgejaagd*, over de vervolging van Sinti en Roma in Nederland in de periode 1940-1945 (www.vergetenoorlog.nl). Het boek biedt vele mogelijkheden het onderwerp 'vervolging van Sinti en Roma' in de klas te behandelen.

Met het jeugdboek *Opgejaagd* als uitgangspunt wil het Herinneringscentrum Kamp Westerbork scholen stimuleren aandacht te besteden aan de vervolging van Sinti en Roma in het onderwijs over de oorlogs- en bezettingstijd. Doelgroep zijn leerlingen uit groep 7 en 8 van het basisonderwijs. Door middel van het boek *Opgejaagd* is het mogelijk de periode 1940-1945 te personifiëren en visualiseren. Op deze manier wordt identificatie en inleving mogelijk gemaakt. Lydia Rood heeft haar boek geschreven op basis van herinneringen van ooggetuigen, foto's, archiefbronnen en interviews met overlevenden, verweven met historische gebeurtenissen.

In de les zijn de volgende doelen opgenomen:

KENNIS

De leerlingen kunnen

- > aangeven op welke wijze en mate Sinti en Roma voor de oorlog deel uitmaakten van de Nederlandse samenleving;
- > aangeven welke invloed historische grote gebeurtenissen kunnen hebben op het leven van individuele personen;
- > een aantal nazi-maatregelen tegen Sinti en Roma noemen en hun uitwerking benoemen.

VAARDIGHEDEN

De leerlingen kunnen

- > perioden uit het leven van een hoofdpersoon in chronologische volgorde plaatsen;
- > zich met behulp van een fictief verhaal, gebaseerd op historische gebeurtenissen inleven in verschillende personen;
- > foto- en bronnenmateriaal verwerken.

HOUDINGEN

De leerlingen kunnen

- > een beeld en een mening vormen van de vervolging van Sinti en Roma doordat ze zich zo goed mogelijk proberen in te leven in een persoonlijk verhaal en de daaraan gekoppelde historische gebeurtenissen;
- > begrip krijgen voor mensen die zich in andere omstandigheden bevinden en voor het handelen van die mensen in die omstandigheden.

De les is geen vervanging van een reguliere schoolmethode daar waar het de oorlogs- en bezettingstijd van Nederland betreft. Het is een aanvulling en verdieping daarop. Aan de leerkracht wordt overgelaten in hoeverre hij/zij nadere informatie over de cultuur van de Sinti en Roma en de geschiedenis van kamp Westerbork wil verstrekken.

Bronvermelding

- › Lydia Rood, *Opgejaagd*, Uitgeverij Leopold, 2010.
- › *Donkere Dagen. Uit het leven van Sinti, Roma en woonwagenbewoners.* Stichting Media PWN, 2009.
- › *Zicht op verleden. Vervolging en deportatie van de Sinti en Roma in Nederland 1940-1945.* Stichting Rechtsherstel Sinti en Roma, 2010.
- › *Settela, Sinti en Roma in kamp Westerbork*, uitgave Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 2012

Fotoverantwoording

OMSLAGONTWERP

- › *Boek Opgejaagd* Annemieke Groenhuijzen

OPDRACHT 1

- › *Foto 1* - Spaarnestad fotoarchief
- › *Foto 2* - Archief Herinneringscentrum Kamp Westerbork
- › *Foto 3* - Archief Herinneringscentrum Kamp Westerbork
- › *Foto 4* - Archief Historische vereniging Dwingels Eigen
- › *Foto 5* - *Donkere Dagen. Uit het leven van Sinti, Roma en woonwagenbewoners.* Stichting Media PWN, 2009. p. 19
- › *Foto 6* - *Donkere Dagen. Uit het leven van Sinti, Roma en woonwagenbewoners.* Stichting Media PWN, 2009. p. 19 (1933, Archief L. van Angeren-Franz)
- › *Foto 7* - Archief Herinneringscentrum Kamp Westerbork

OPDRACHT 2

- › *Affiche* - Verzetsmuseum Friesland
- › *Foto* - *Donkere Dagen. Uit het leven van Sinti, Roma en woonwagenbewoners.* Stichting Media PWN, 2009. p. 20

OPDRACHT 3 T/M 5

- › *Alle foto's* - Archief Herinneringscentrum Kamp Westerbork

De les uitgelegd

Vooraf

Het verdient de voorkeur om de les te geven nadat het boek (klassikaal) gelezen is, de les kan dan als verwerking en verdieping gebruikt worden. Daarentegen kan de les juist ook gebruikt worden ter voorbereiding en als stimulatie om het boek te gaan lezen. De les is echter zo gemaakt dat deze ook gegeven kan worden zonder dat het boek *Opgejaagd* voor- of achteraf gelezen wordt.

VOORBEREIDING

- › Print of kopieer voor elke leerling het leerlingenboekje;
- › Zoek het muziek- en voorleesfragment op via YouTube en zet beiden klaar voor gebruik;
- › Zet eventueel materiaal klaar voor de extra opdrachten.

DUUR VAN DE LES

Ongeveer 60 minuten

Inleiding

- › Laat de leerlingen luisteren (zonder beeld) naar het muziekfragment van het *Zigeunerorkest Mirando*.
 - welk gevoel roept dit bij de leerlingen op?
 - wat zien ze voor zich bij het beluisteren van de muziek?

Het muziekfragment is te vinden op internet via YouTube onder de zoekterm *Mirando Tjaja Royal supplier of Gypsy Music* of via de volgende link:

<http://www.youtube.com/watch?v=HHfKowF8a5c>

- › Vertel de volgende informatie aan de kinderen:

De muziek waar je net naar geluisterd hebt, is gemaakt door een zigeunerorkest. Met zigeuners worden Sinti en Roma bedoeld. Dat is een volk dat een eigen taal en cultuur heeft. In Nederland woonden zij voor de oorlog in woonwagens en reisden voor- namelijk door Brabant en Limburg.

Muziek is voor Sinti en Roma erg belangrijk, kinderen leren van jongs af aan al spelen op de viool, bas, piano of cimbaal. Sinti en Roma worden liever geen zigeuners genoemd, omdat zij dit als scheldwoord beschouwen. Tegenwoordig leven er op verschillende plekken in Nederland Sinti- en Romagemeenschappen en trekken zij niet meer rond.

Meer achtergrondinformatie voor de leerkracht is te vinden in de bijlage op pagina 7.

- › U laat de leerlingen nogmaals het muziekfragment beluisteren, dit keer met het beeld erbij.
- › Laat de kft van het boek *Opgejaagd* zien en vertel ondertussen aan de leerlingen dat zij kennis gaan maken met Maira, een Sinti-meisje... *Luister maar...*

LEES FRAGMENT 1 VOOR

De middag werd warm en duurde lang. De wagen van Django Rosenberg ging nu voorop. Ze staken een zandverstuiving over en Maira werd moe; haar sandalen liepen vol zand en dus moest ze bij elke stap een bergje zand mee optillen. Zij en de jongens moesten mee helpen duwen, omdat Raklo de wagen niet alleen vooruit kreeg.

Toen ze op een soort pad kwamen, kon Raklo het weer alleen. Maira trok haar sandalen uit en gooide ze voor op de plank. Op blote voeten ging het beter; het pad bestond uit mul zand. Misschien was het wel helemaal geen pad. 'We hadden ook de weg kunnen volgen,' zei ze. Meer durfde ze niet te zeggen; haar vader zou boos worden als ze zijn beslissing in twijfel trok. 'Dit is de weg,' zei Vader Django vrolijk. 'De route zoals ik die van mijn vader leerde, en die weer van zijn vader en van zijn grootvader... Op de doorgaande wegen worden we aan de kant gedrongen door auto's. Maar dit is toevallig wél de kortste weg. Een heel oude weg, voor mensen die de tijd hebben om te trekken, zoals wij.' (...)

Toen hoorde ze Elmo tegen vader Django zeggen, op een mannentoon: 'Maira is toch maar een meisje!' En die rotjongen was zelf nog maar elf! Opeens wilde Maira toen wél op de weg letten. Als ze nou eens geen man kreeg later, dan moest ze toch weten waar ze heen moest? Misschien werd ze wel een wijze vrouw, een poeri daai, net als haar grootmoeder. Dan moest ze toch zeker de weg weten! Dus keek ze scherp naar de herkenningstekens: een kromgegroeide boom, een meidoornhaag, de akkers die wel een lappendeken leken. En daar, die heuvel waar het pad zo raar tegenop kronkelde. Een driehoekig weilje met jonge koeien – nou ja, die koeien zouden er natuurlijk niet altijd staan. En om de bocht een boerderij met het strooien dak. Maira nam zich voor voortaan heel goed op te letten. Zij was toch ook een kind van de weg? (bladzijde 12-14)

Kern

- › De leerlingen maken opdracht 1 t/m 5 uit het leerlingenboekje. Elke opdracht bevat een leesfragment, aansluitende originele bronnen en één of meerdere vragen. Bij opdracht 5 luisteren de kinderen naar een fragment dat Lydia Rood uit het boek *Opgejaagd* voorleest.

Het *voorleesfragment* is te vinden op internet via YouTube onder de zoekterm *Maira Opgejaagd* of via de volgende link:
<http://www.youtube.com/watch?v=MGc-8-QSh-s&feature=plcp>

Het *uitgeschreven fragment* is te vinden in de bijlage op pagina 15. De opdrachten zijn geschikt om zelfstandig of in groepjes te maken. Ook kunt u de opdrachten klassikaal behandelen, met name bij opdracht 5 is dit sterk aan te raden. In deze laatste opdracht komt de heer Weisz aan het woord. Zijn persoonlijke geschiedenis is bewust als bron gekozen, omdat Lydia Rood bij het schrijven van *Opgejaagd* het verhaal grotendeels op zijn memoires heeft gebaseerd.

Afsluiting

- › Bespreek aan de hand van opdracht 5 vraag C de bevindingen die de leerlingen deze les hebben gedaan. Vraag een toelichting van de leerlingen waarom ze juist voor dát woord of dié zin hebben gekozen. Wat heeft hen het meest aangegrepen deze les? De antwoorden van de opdrachten zijn te vinden op pagina 12. Tot slot biedt u de leerlingen de mogelijkheid om het boek *Opgejaagd* te gaan lezen.

Extra opdrachten

- › Als uitbreiding van de les kunt u de leerlingen een extra opdracht uit laten voeren. Er worden op de laatste bladzijde van het leerlingenboekje vier suggesties gedaan. Een vijfde mogelijkheid is om het indringende filmportret van overlevende Zoni Weisz te bekijken, die in opdracht vijf aan het woord komt. Het filmportret duurt ruim 8 minuten en is te vinden op internet via YouTube onder de zoekterm *Oorlogskind: Zoni Weisz* of via de volgende link:
<http://www.youtube.com/watch?v=t22rMSAfUMg>

Bijlages

1

ACHTERGRONDINFORMATIE VOOR DE LEERKRACHT

De vervolging van Sinti en Roma in Nederland 1940-1945

Kamp Westerbork is het verhaal van de moord op 102.000 keer één mens: een moeder, een vader, een grootmoeder, een oom, een broer, een zus, een neef, een nicht. 215 van hen waren Sinti en Roma.

Geschat wordt dat er aan het begin van de Tweede Wereldoorlog ongeveer 2.000 tot 2.500 Sinti en Roma in Nederland woonden. De meesten van hen wisten uit handen van de nazi's te blijven. Tenminste 245 mannen, vrouwen en kinderen werden echter opgesloten in het doorgangskamp Westerbork en vanuit daar op transport gesteld naar vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog vonden duizenden Sinti en Roma in Europa de dood. Schattingen lopen uiteen van 500.000 tot 1 miljoen. De nazi's beschouwden hen als een inferieur ras. Roma en Sinti werden massaal opgepakt, vaak onder het voorwendsel dat zij asociaal en crimineel waren, een stigma dat hen door de eeuwen heen veel leed bezorgde. Veel Sinti en Roma beschouwen de term 'zigeuner' dan ook als een scheldwoord. Het woord zou afstammen van de Duitse samentrekking van *ziehen* (rondtrekken) en *gauner* (dief).

Achtergrond

Sinti trekken al eeuwenlang door West-Europa en dus ook door Nederland. Verschillende groepen Roma zijn korter geleden uit Oost-Europese landen naar onze streken gekomen.

Sinti en Roma spreken verschillende varianten van één taal, het Romanes. Sinti waren van oudsher voornamelijk artiesten. Ze traden op op kermissen en leefden van de muziek. Ook hielpen ze als seizoenarbeiders de boeren op het land. Vrouwen verkochten vaak allerlei waren huis-aan-huis.

Roma waren eerder ambachtslieden dan artiesten. Ook verdienden velen hun brood als paardenhandelaar.

Vanaf de invoering van de woonwagenwet van 1918 werd vanuit de overheid steeds meer geprobeerd hun leven te reguleren en te controleren.

De eerste maatregelen

De eerste oorlogsjaren hadden de Duitse autoriteiten weinig belangstelling voor 'zigeuners'. In de loop van 1943 werden echter verschillende maatregelen ingevoerd die het leven van Sinti en Roma steeds meer beperkten.

Woonwagenbewoners moesten zich op een vaste standplaats vestigen. Per 1 juli 1943 werd een trekverbod ingevoerd. Er werden 27 verzamelkampen aangewezen.

Veel Sinti en Roma wilden zich niet in hun vrijheid laten beperken en verkochten hun wagens en paarden of brachten die onder bij boeren. Een aantal ging in (onbewoonbaar verklaarde) woningen wonen of dook onder in de bossen of op de heide. Ook bezittingen werden afgenomen. De laatste stap volgde in mei 1944.

De razzia

Op zondag 14 mei 1944 kregen de vijf gewestelijke politie-presidenten in Amsterdam, Rotterdam, Eindhoven, Arnhem en Groningen een telex van het hoofd van de Duitse *Sicherheitspolizei* waarin werd bevolen op dinsdag 16 mei om 07.00 uur alle in Nederland levende 'zigeuners' op te pakken. Tot zigeuners werden gerekend '*...alle personen, die op grond van hun uiterlijk, hun zeden en gewoonten als Zigeuners of als Zigeunerhalfbloeden kunnen worden aangemerkt, zoomede alle personen die naar geaardheid der Zigeuners rondtrekken. De op transport te stellen gezinnen mogen de nodige onder- en bovenkleding en mondvoorraad (mits door henzelf gedragen) medenemen.*'

De arrestanten moesten worden overgebracht naar kamp Westerbork.

Enkelen wisten aan de razzia te ontkomen, maar wat volgde was een onzeker bestaan vol angst voor ontdekking. Op 16 mei 1944 werden 578 mannen, vrouwen en kinderen kamp Westerbork binnengebracht. Van hen werden er 279 als woonwagenbewoner geregistreerd. Zij mochten weer vertrekken. Hetzelfde gold voor een groep Sinti en Roma die paspoorten hadden van landen die niet in oorlog waren met Duitsland: Italië, Zwitserland en Guatemala. De overige 245 personen moesten blijven. Drie dagen later, op 19 mei 1944 werden zij op transport gesteld naar het vernietigingskamp Auschwitz.

Auschwitz

Sinti en Roma werden in Auschwitz-Birkenau ondergebracht in een apart kampgedeelte. In dit zogenaamde 'Zigeunerlager' werden in totaal 22.000 mannen, vrouwen en kinderen opgesloten. Op 22 mei 1944 kwam ook de trein uit Westerbork in Auschwitz aan. In het Zigeunerlager bleven de families bij elkaar. Kamparts Mengele voerde medische experimenten uit op zowel volwassenen als kinderen, met name tweelingen. Honger en besmettelijke ziektes eisten vele slachtoffers.

In juli 1944 kwamen de Sinti en Roma in het kamp in verzet. Wanhopig probeerden zij zich met schoppen en ijzeren staven te verdedigen. Aan deze unieke opstand in het kamp werd door de SS direct een einde gemaakt. Eind juli 1944 werd het kamp ontruimd. De Sinti en Roma die konden werken werden naar andere kampen gedeporteerd. De achterblijvers werden in de nacht van 2 op 3 augustus 1944 in de gaskamers vermoord, ongeveer 2.900 mensen.

Van de uit kamp Westerbork weggevoerde groep zouden 30 mensen de kampen overleven.

Terug

Opvang en begeleiding vanuit de overheid was er niet voor hen die terugkeerden uit de kampen of de onderduik. Woonwagens, paarden, muziekinstrumenten, sieraden, goud, alles was verdwenen. Het grootste gemis was echter dat van familie: ouders, echtgenoten, kinderen, zussen, broers, ooms en tantes. In 2001 werd door de Nederlandse overheid een financiële compensatie verleend voor de verliezen in de oorlog. Het was de eerste keer dat de Sinti en Roma een schadevergoeding kregen, een beslissing die met blijdschap werd begroet.

Het verdriet en de herinnering werden alleen gedeeld binnen de eigen gemeenschap. Lange tijd bleef de vervolging van Sinti en Roma dan ook een vergeten hoofdstuk. Er was weinig begrip of belangstelling voor hun lotgevallen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

In 1992 werden op het terrein van kamp Westerbork *De 102.000 Stenen* geplaatst. Tweehonderdvijftien van deze stenen kregen een vlam als symbool, herinnerend aan de weggevoerde en vermoorde Sinti en Roma. *De 102.000 Stenen* vormen de locatie van de herdenking van het transport van 19 mei 1944.

Bijlage

2

VOLLEDIG GEDICHT VAN ZONI WEISZ
BEHORENDE BIJ OPDRACHT 5 EN EXTRA OPDRACHT 2

Het perron

Einsteigen, schnell, schnell, de trein op het perron.
Westerbork, waar hun laatste reis begon.
M'n zusjes blauwe jasje voor het rooster van die beestenwagen
dat beeld, nog steeds niet te verdragen.

Ik zie m'n moeder, haar mooie haar, ooit glansde het in de zon
O, die trein op het perron.
Van d'r haar beroofd, onteerd door nazi hand
voor altijd op mijn netvlies ingebrand.

Daar is mijn vader, radeloos, hij roept, we zien elkaar
waarom, waarom na vijftig jaar
weet ik nog het antwoord niet.
Wanhoop, vertwijfeling, intens verdriet.

Langzaam zet de trein zich in beweging,
wanhoop, angst, verdriet gaan door me heen.
Bewakers schreeuwen, laarzen stampen,
ik ben alleen.

Op dat perron verloor ik alles wat me dierbaar was,
alles, ook mijn zusjes blauwe jas.
Ik heb gebeden, geschreeuwd, ik wil bij jullie zijn,
samen, samen sterven, voelen dezelfde pijn.

Na vijftig jaar, mijn kinderen zijn nu groot, is de pijn niet minder,
overwinnen zij hun dood?

ZONI WEISZ, 1995

UITGESCHREVEN FRAGMENT BEHORENDE BIJ OPDRACHT 5

Even voelde Maira zich ontzettend eenzaam. Ze liep naar de beschutting van de bosrand toe.

Even zitten. Misschien zag ze een konijntje.

Ze had in die trein moeten zitten. Wat kon haar Polen schelen, als ze bij haar familie was? Ze voelde zich als een pasgeboren muis, naakt en blind.

Een vroege hommelmogel vloog waggelend voorbij. Maira stak haar hand uit; misschien kon ze hem aaien. Maar deze vloog verder.

Ze had in die trein moeten zitten! Ze zou het niet erg vinden als haar moeder haar op de kop gaf. Aan Elmo zou ze zich niet meer ergeren. En ze verlangde zelfs naar het jammeren van Kersja.

Ze had niet moeten doen wat die gekke David zei. Ze had naar die trein moeten rennen en zich naar binnen wringen voordat ze de deuren dichtschoven en de grendels erop deden. Ze had tussen haar moeder en zusjes in moeten kruipen, waar ze hoorde.

En nu was het te laat. Die trein was misschien al in Polen.

'Mama!' kreunde ze hardop. Ze dacht: Mama, kom terug.

Een egeltje scharrelde rond in het kreupelhout, op zoek naar een plek om te slapen.

Maar Maira geloofde niet meer dat egels geluk brachten.

Die politieman leek op een egel, en toen was Falko doodgegaan.

In het beginnende licht zag ze voor zich uit het meertje glinsteren.

Dus ze was niet verdwaald. De nacht was voorbij en ze had de goede weg gevonden en nu hoefde ze alleen maar tussen de akkers door te lopen naar de weg. En dan over de brug en naar het zuiden.

Zelfs toen de zon opkwam, bleef het nog koud.

(bladzijde 110-111)

Antwoorden

Opdracht 1

- A** Foto 1, 3, 5 en 6 hebben met het leven van Sinti en Roma te maken.
- B** Maira en haar familie konden de weg vinden door op herkenningstekens langs de weg te letten en deze te onthouden.
- C** Maira heeft geen vaste woonplaats, ze is altijd met haar familie onderweg.

Opdracht 2

- A** Vanaf donderdag 1 juli 1943 mochten Sinti en Roma niet meer reizen door Nederland.
- B** Maira en haar familie vonden het niet leuk om in een huis te gaan wonen. Ze kregen het benauwd van de gedachte aan een vaste woonplek en maakten zich zorgen of ze nog wel geld konden verdienen als ze niet mochten reizen. Maira's broer was bang dat hij naar school moest, zoals de kinderen die in een huis woonden. Ze wilden rond blijven reizen, zich vrij voelen.

Opdracht 3

A

1	G	E	B	O	U	W	E	N													
			2	T	R	E	I	N													
			3	L	I	S	T														
		4	V	L	A	K	T	E													
5	P	R	I	K	K	E	L	D	R	A	A	D									
6	U	N	I	F	O	R	M	E	N												
						7	B	E	W	A	K	E	R	S							
						8	P	O	L	E	N										
9	R	E	G	I	S	T	R	E	R	E	N										
							10	K	O	F	F	E	R								

- B** Je kunt in de dikgedrukte balk het woord **WESTERBORK** lezen.

Opdracht 4

A

Opdracht 5

- A Maira en Zoni hebben hun familie letterlijk met de trein zien vertrekken en hebben allebei de gedachte dat ze bij hun familie samen in de trein hoorden te zijn.
- B Een vlam. Er is voor dit symbool gekozen, omdat het leven van de Sinti en Roma zich vaak rondom het vuur afspeelde; koken en eten, muziek maken, bij elkaar zijn.
- C Eigen invulling leerlingen.

